

ZƏFƏR HƏSRƏTLİ VƏTƏN EPOPEYASI

Əli bəy Azərinin "Hərbi Zəngilan" roman-xronikasında ən ziddiyyətli dövrün hadisələrinə BAXIŞ BUCAĞI

Azərbaycan 1988-ci ildən - artıq 30 ildir ki, qonşu Ermənistanla müharibə şəraitindədir. SSRİ dağıldıqdan, müttəfiq respublikalar müstəqillik qazanandan sonra müharibə şəraitinin ən qızgın dövrü - aktiv döyüş əməliyyatları mərhələsi başladı. Etnik təmizləmə siyasətinə başlayan Ermənistan elə ilk mərhələdə 250 mindən çox azərbaycanlıyı deportasiya etdi. İkinci mərhələdə isə Dağlıq Qarabağ azərbaycanlılardan təmizlədi. Bu azmış kimi Dağlıq Qarabağ ətrafı yeddi rayonun ərazisini işğal edərək bufer zona yaratdı və Ermənistanla Dağlıq Qarabağın birbaşa kommunikasiya əlaqələrini qurdu. Mərhələ "Atəşkəs" rejiminə keçidlə yekunlaşdırıldı.

Sözsüz ki, baş verən hadisələr öz əksini ədəbiyyatda tapmamış deyildir. Müharibəyə yüzlərlə şeirlər həsr olunub, hekayələr, povestlər, romanlar yazılıb, bədii və sənədli filmlər çəkilib, məlumat xarakterli neçə-neçə vəsaitlər hazırlanıb. Amma hələ də Qarabağ mövzusunun tam dolğun əks etdirən bədii əsər yoxdur.

Yazılan əsərlər arasında hələ ki, məlumatlarla kifayət qədər dolğun olanı **Aqıl Abbasın "Dolu"**, **Fazil Güneynin "Qara qan"** və **Əli bəy Azərinin "Hərbi Zəngilan"** əsərləridir. Birinci iki əsər ümumiləşdirilmiş və bədii xarakter daşdığından üçüncü əsər üzərində dayanmaq daha məsləhətli olardı. Həm də nəzərə alsaq ki, "Hərbi Zəngilan" roman-xronikadır, hadisələr çılpalığı ilə təsvir olunub, həm də yazıçı bu əsəri Trilogiya (üçlük) etmək, **"Könüllülər"**, **"Alay dövrü"** başlıqları ilə bütöv dövrün xronikasını yaratmaq niyyətindədir.

Vətən tarixini yazmaq məsuliyyətdir. Vətənin hərbi tarixini yazmaq üçün Vətən sevgisi, istedad, hərbi təcrübə lazımdır, həm də bu iş ikiqat məsuliyyət tələb edir. Bu ikiqat məsuliyyətin yükünü yaxşı anlayan hərbiçi - yazıçı Əli bəy Azərinin "Hərbi Zəngilan" roman-xronikası kitabın tanıtma vərəqində deyiləyi kimi, Zəngilan cəbhəsində işğalaqədərki dövrün ilk altı ayında - 1992-ci ilin ikinci yarısında baş verən siyasi və hərbi hadisələrdən bəhs edir.

Yazıçı kitabın ilk səhifəsində "Hərbi Zəngilan"dakı cərəyan edən tarixi olaylara "körpü salmaq" məqsədi ilə çox əhatəli, maraqlı cəlb edən "Müqəddimə"

əvəzi" yazmışdır. Bu çox uğurlu bir addım kimi, tarixi-siyasi və bədii ekskurs rolunu oynayan informasiyadır. "Müqəddimə əvəzi"ndə Əli bəy yazır ki, yalnız tarixini, soy-kökünü bilənlər şəxsiyyət kimi formalaşmağa qadirdirlər. "Qaraçı oğlundan şah olmaz" deyib babalarımız... Dövrün real güzgüsü budur. Qarışıqlıq dövründə əlinə silah alıb camaat arasına çıxan, komandirlik, rəhbərlik eşqinə düşənlər çox oldu, amma nə fayda ki, onlar nə rəhbərlik bacardılar, nə komandirlik. Zamanla güləşib özlərini gülünc günə qoydular.

Bir çox epopeya yazan ədiblərdən fərqli olaraq Əli bəy Azəri qələmə aldığı hadisələrin içində, qaynar nöqtəsində olduğundan, olayları canlı gördüyündən oxucu yazıçının təhkiyəsinə inanır, özü də qanlı-qadali səhnələrin iştirakçısına çevrilir.

Yazıçıya görə, roman-xronika nəsrin, bəlkə də, ən çətin formasıdır.

O, daha sonra yazır: "Həm bütün parametrlərə cavab verəcək bədii əsər yaratmaq, həm də əksər personajları öz adları ilə təsvir etmək şərti ilə tarixi hadisələrin təhrif olunmasına yol verməmək kimi mürəkkəb tapşırıq qarşısında qalan hökmən çərçivədən kənara çıxmaq məcburiyyətindədir. Ədəbi tənqidçilərin hədəfindən yayına bilməyəcəyi bəlli olduğundan tarixçilərlə döz-döşə gələcəyi mütləqdir".

Amma Əli bəy Azəri tənqidçi tənqidindən, tarixçilərlə döz-döşə gəlməkdən heç vaxt çəkinmir, çünki onun yazdıqları həqiqətlərdən ibarətdir. Əlbəttə ki, böyük işlərdə xırda səhvlərin olması təbiidir. Həm də obyektiv tənqid gələcək uğurlu əsərlərin yaranmasına təkan verir. Bir də sənəddə mətinləşənlər dözümlü olurlar - fiziki və mənəvi cəhətdən, həm tənqiddə, həm də tərifə.

Professor Qurban Bayramov əsl tarixçini belə səciyyələndirir: "Tarixçi - ilk növbədə yaşadığı məkanı, millətini duyan, sevən və onlar barədə ürəklə, şəfqətlə, inamla danışmağı bacaran bir insandır. Bütün bu ideyalar, yozmalar, ehtimallar Vətənə, Azərbaycan adlı məmləkətə aid oduğu üçün dəyərlidir. Yaxşı tədqiqatçılıq - Vətəni duya-duya, sevə-sevə göstərməkdir".

Əli bəy Azəri də "Hərbi Zəngilan" roman-xroni-

kasını yazmaqla vətənsəvər qələm sahibi, qərəzsiz tarixçi, təcrübəli hərbi kimi "işğal altındakı Qarabağla sərhəd zolağı olmayan, Ermənistanın Mehri və Qafan rayonları ilə yüz əlli yeddi kilometrlik bir məsafədə taleyinə qonşuluq "yazılan" Zəngilanın zəngin tarixinin bəzi anlarını yaşatmağa, doğulub boya-başa çatdığı torpağa olan övlad borcunun kiçik bir qismini ödəməyə çalışmışdır. Bu borc o qədər mükəmməl olmalıdır ki, gələcəkdə tarixin keşməkeşli sınaqlarından şərəflə çıxıb bilsin.

Yazıçı "Müqəddimə əvəzi"nin sonuna yaxın çox ağırlı ümumi bələməyə toxunur: "Yaxın tariximizdən bəhs edən roman-xronikanın çapı üçün yüzlərlə imkanı olan adama üz tutdum. Heç kim bu yolda on manatından belə keçmək istəmədi. Hətta hər il üç min manatından keçib İmam Hüseynə ehsan gecəsi keçirənlər də belə kitabın çapı üçün yüz manat xərcləmək istəmədilər. Hansısa mollaın əza məclisində bir neçə dəfə adlarının çəkilməsini hər şeydən üstün saydılar, doğma Vətən torpağı uğrunda vuruşmuş, şəhid olmuş yaxınların, qohumların adının əbədiləşdirilməsinə dəyər vermədilər. Bütün bunlara rəğmən mənə dəhşət bürüdü: "Biz öz tariximizə, özü də yaşadığımız yaxın tariximizə, qaysağı qurumamış yaralarımıza, soy-kökümüzün müsibətlərinə bir bu qədərmi biganəyik? Haradandır bizdə özümüzə qarşı bu laqəydlilik, biganəlik, nadanlıq, bəlkə də manqurtluq? Yoxsa avamlıq, maymaqlıq, cəhalət üstələyir yüz illər boyu qazandığımız, qoruyub nəsilədən nəsilə ötürdüyümüz milli dəyərlərimizi?"

Düşünüb-daşınmalı suallardır. İstər-istəməz Jül Renarin gündəliyindən bir qeyd yadıma düşdü: "Axır ki, insanı heyvandan fərqləndirən cəhəti öyrəndim. Sən demə, bu pul bələləri imiş..."

Renarin fikrinə əlavə etməyə "cürət"im olmasa belə, həm də, şöhrət azarını əlavə etmək istərdim.

Hər bir bədii əsərin mövzusu yazıçı tərəfindən dərk edilən, qavranılan və dövr üçün səciyyəvi olan hadisələrdir. Mövzunun seçilməsi, fakt və hadisələrin ümumiləşdirilib tipikləşdirilməsi yazıçının dünyagörüşündən, hadisələrə münasibətindən aslıdır. Əli bəyin bu mövzuya müraciəti təsadüfi deyil. Ali hərbi təhsilli, Sovet dönəmində müxtəlif yerlərdə işləmiş, keçən əsrin 90-cı illərində - Qarabağ müharibəsi başlayanda Vətənə qayıdan yazıçı üçün bu mövzu tanış və yaxındır. Bədii əsərin mövzusu ilə ideyası bir-birinə sıx bağlanmasa əsərin uğurundan söhbət gedə bilməz.

Onu əminliklə deyə bilərəm ki, əsərin mövzusu ilə ideyası bir-birini tamamlayır. Bəzən isə uzun dialoqlar müasirlik baxımından bir qədər yorucu görünə və yazıçı hadisələrin axarına düşüb daha uzaqlara "üz"sə də, "cilov"u əldən buraxmır, tez öz yoluna

qaytara bilir.

Roman-xronikada hadisələrin başlanğıc nöqtəsi ilə son nöqtəsi atasındakı inkişafı - süjet xətti işğala-qədərki Zəngilanın ilk dövrlərindəki hərbi və siyasi olaylar zaman ardıcılığı ilə, artan gərginliklə təsvir edildiyindən xüsusi maraq yaradır.

"Hərbi Zəngilan" əsəri "proloq"la başlayır, amma "epiloq"la bitmir, çünki, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi davamının yazılması yazıçının planındadır.

"-Baş leytenant qərargahdadır mı?"

-Hansı baş leytenantı soruşursunuz?"

-Sizdə, qərargahda neçə baş leytenant var?"

-Ha çox. Üç, dörd, beş...

-Altıncını, hərbi hissədə altıncı adamı deyirəm, Qərargah rəisinin müavini...

-Günün bu çağında onu qərargahda tapmaq mı olar?"

-Bəs o, bu vaxtlar haralarda olur?"

-Nə bilim hansı cəhənnəmdə, heç adama söz deyir ki, bir yana gedəndə. Elə səhər-səhər bölgüdə gördüyünə məəttəlsən. Gözünü açırsan ki, özünü cəmləşdirib söz deyəsən, baxırsan yoxdur. Allah bilir, indi hansı postdan vurub, hansı postdan çıxır. Sanki yadplanetlidir, gözəgörünməz adamdır, qəflətən peyda olduğu kimi gözlənilmədən də yoxa çıxır. Elə bil, heç bura adamı deyil. Erməniləri demirəm, bir də gördün, özümüzünkülər karıxıb, vurub öldürüblər. Belə olmaz axı..."

Proloq əsərin giriş hissəsi, necə deyirlər, açarı olduğundan bütün diqqətlər altıncı adamın üzərinə - qərargah rəisinin müaviniyə yönəlir. Niyə məhz onun üzərinə? Bunu elə növbəti fəsilə anlamaq mümkün olacaq və getdikcə dramatikləşsən əsərin gərgin anları bir-birini əvəzlədikcə, doğrudan da gərgin, ziddiyətlərlə zəngin bir dövrün hadisələrinin reallığı hey-rət doğurur.

"Qurbanovun son müşavirəsi" fəslə əsərin başlanğıcı olduğu kimi bir dövrün başqa dövr üzərində qələbəsi, mühitin dəyişməsi, bütün gərginliklərin pik zirvəsi kimi də səciyyələndirilə bilər.

Qurbanov kimdir? Mayor rütbəsində olan rayon milis idarəsi rəisinin müavini yaranmış gərginliklə bağlı yaranmaqda olan milli ordu taborunun rəhbərliyini ələ keçirir. Bəli, məhz ələ keçirir. Çünki qarışıqlıqda birinci adam hesab olunan rayon sovetinin sədri qaçır, tabora komandirlik eləməli adam hospitalda olduğundan, kimlənsə məsləhəti ilə belə alınır. Həmin ərəfədə ölkə rəhbərliyinin qərarı ilə "milis" adı "polis"lə əvəzlənir və bir sıra digər hadisələr baş verir.

Rusiyadan, SSRİ Silahlı Qüvvələrindən Azərbaycan Milli Ordusuna gələn peşəkar hərbi, baş leytenant qərargah rəisinin müavini vəzifəsinə təyin olun-

duqdan sonra vəzifəsinin icrasına tam ciddiyyətiylə yanaşır. Bir tərəfdən sənədləşdirmə işlərini qaydasına salmaq istiqamətində göstərişlər verir, digər tərəfdən mövqeləri gəzir, müdafiə xətlərini möhkəmlədir, taborun döyüş vahidi olaraq komplektləşdirilməsində və formalaşmasında ciddi addımlar atır. Elə bu zaman təpələri tutmuş ermənilərin iki kəndi köçürmək istədikləri ilə üz-üzə qalır və kiçik qrupla döyüşə atılır. Mayor Qurbanov təcili müşavirə çağırır və baş leytenantı əzmək, döyüş iradəsini qırmaq, özünə tabe etdirmək, hələlik ona sərf edən variantda dəstələrin ciddi döyüş əməliyyatlarından yayınmaqla "nisbi sakitlik mövqeyini" saxlamaq uğrunda canfəşanlıq göstərir. Kulminasiya həddində yüksək komandanlıqdan gələn zəng onun bütün istəklərini alt-üst edir, belə ki, briqada komandiri baş leytenantı dinləyir, ona göstərişlər verir və özbaşına hərbi rəhbərliyi zəbt etmiş polis mayorunu yola salmağı məsləhət görür...

Bununla da sovet hakimiyyətinin birdəfəlik məhvi, müstəqillik qayda-qanunları, milis xofunun aradan qaldırılması, ölkənin müdafiəsinə cavabdeh ola biləcək yeni qüvvələrin peşəkar zabitlərin təbəçiliyinə keçməsi və bir sıra mühüm tədbirlərin başlanğıcı və öz axarına düşməsi prosesləri baş verir.

Kitabın bir çox fəsillərində, fəslin ayrı-ayrı hissələrinin başlanğıcında epiqrafların verilməsi çox uğurludur, informasiyanın dəyərini artırır. Bunların yerli əhalinin el deyimləri, folkloru olması daha maraqla qarşılınır, həm də Zəngilan folkloru ilə tanış olmaq imkanı əldə edir. Məsələn, "Zəngilanda yel əsib xan çinarlardan qoza tökülüb" el deyiminin məcazi və həqiqi mənasını anlamaq üçün oxucu çox mətləblərdən agah olmalıdır. Zəngilanın relyefindən, torpaq - bitki örtüyündən, Avrasiyada yeganə olan unikal Bəsitçay çinar meşəsi qoruğundan, sözsüz ki, bəhs olunmalıdır. Həm də əsərdəki toponimlər - yaşayış məntəqələrinin, dağlağların, təpələrin, müqəddəs yerlərin coğrafi adları tamamilə Oğuz türk dilinin - ana dilimizin qrammatik qaydalarına uyğundur. Bədxah qonşularla sərhəddəki bu coğrafi adlar milli kimliyimizə heç kimdə şübhə yeri qoymur. **Narıq daşı, Kaha yeri, Yuxarı Yeməzli, Qarababa, Quydərə Xəştəb, Dərə Gilətağ, Üçqardaş dağı, Yaranmış yüksəkliyi, Dəlləkli, Dardanyuxarı, Qazançı, Baharlı, Göybənd, Əsgülüm** kimi coğrafi adlar dilimizin, türklüyümüzün əbədi göstəricisidir. Həm də Zəngilan rayonundakı bir çox kəndlərin adlarının sonundakı "bəyli" sonluğu birbaşa millilikdən, qədimlikdən xəbər verir.

Vətənin herb tarixini qəlbində milli ruh, milli qürur, Vətən, torpaq sevgisi olmayanlar yaşada bilməzlər. Vətənin böyüyü, kiçiyi olmaz. Onu hər qarışı - dağı da, səhrası da müqəddəsdür. Çünki Vətən seçilmir, insana Tanrının töhfəsidir.

Əli bəy Azəri əsərdə Qərargah rəisinin müavini olan gənc baş leytenantın fəvqəladə toplantıdakı çıxışında Vətən məfhumuna gənclərin biganəliyinə toxunaraq vətənpərvərlik tərbiyəsini önə çəkir: "Ürəklərdə olan Vətən sevgisini buza döndərdilər, indi hər kəs başqasını yalançı vətənpərvər gözündə görür. Heç kim öz doğulduğu kənddən, böyüyüb boya-başa çatdığı rayondan başqa yeri sevmə, özünə doğma görə bilmir... Çox təəssüf ki, belədir..."

Əsərdəki personajların demək olar ki, böyük əksəriyyəti gerçək insanlardır. Kitabın son səhifələrində 400-ədək personaj haqqında əlavə məlumat verilməmişdir. Bu, roman-xronikanın dəyərini daha da artırır. Müqayisə üçün deyək ki, böyük rus yazıçısı **Lev Tolstoyun** əzəmətli epopeya hesab olunan "**Hərb və sülh**" romanında 600-ə qədər surət iştirak etmişdir. Azərbaycan yazıçıları **Süleyman Rəhimovun "Şamo"** və **Mirzə İbrahimovun "Gələcək gün"** romanlarında da personajların sayı yüzlərlədir. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, onlardan başqa **Əli bəy Azərinin "Hərbi Zəngilan"** roman-xronikasına qədər heç bir nəsr nümunəsində bu qədər çox personaj-iştirakçı olmamışdır.

Zəngin müharibə təcrübəsi olan İ.V.Stalinin "müharibə qumar oyunudur, hər şeyi qabaqcadan nəzərə almaq mümkün deyil" fikrində böyük həqiqət gizlənməmişdir. Arxada nə kimi nəriləyib "mən-mən!" deyənlərin əsl siması çətin anlarda tanınır. Məhz buna görə də ön cəbhədə təvəzökar qəhrəman da var, fərarə də, hətta satqın da. Əsərdə bunu yazıçı çox inandırıcı və orijinal şəkildə çatdırır: "...Bu zaman leytenant Oruc Kərimov qəfildən ayağa qalxdı:

-Məsəlində bir az gedib nə görsələr yaxşıdır? Sağ tərəflərində çaqqal ulayır. Bir az sola çəkiliblər. Bu zaman sol tərəflərindəki "çaqqallar" daha gur ulaşmağa başlayıblar. Araşdırıb görürəm ki, ulaşanlar kim olsa yaxşıdır, elə kənd camaatıdır. Mən dəfələrlə demişəm, yenə də sözümlə üstündə dururam, onlar ermənilərlə əlbirdir. Çaqqal səsi çıxarmaq isə parollarıdır. Heç beş dəqiqə keçməmiş ermənilər pulemyotdan bizim kəşfiyyat qrupunu atəşə tutdular. Gecə səngərdə əsgər qoymaq mümkün deyil. Dərhal ulaşma, dərhal ermənilərin snayperi, pulemyotu, vəssalam..."

Jül Renarın gündəliyindən çox incə ironiya ilə deyilmiş bir cümlə də maraqlıdır: "Ürəyimə damıb ki, müharibə başlansa vətənpərvər olacağam". Müdrik Safruhun kinayəsi daha "duzlu - məzəli"dir: "Cana bax, arkadaş, cana! O, Vətən deyildir ki, itin-qurdun ayağına verəsən".

Qarabağ müharibəsi dövründə hərbi nizam-intizama, davranış və müraciət qaydalarına uyğun gəlməyən, Vətənin mənafeyindən öz şəxsi nüfuzunu üstün tutan siyasi qrupların, yaxud sərvət, qənimət üstündə

bir-birinə qənim kəsilən başıpozuq dəstələrin hərəkətləri yazıcının diqqətindən yayına bilməzdi: "İçəri keçdi. Stolun sağ, üzümlüyə açılan pəncərə tərəfində uzun saqqallı, dolu bədənli bir gənc oturmuşdu. O, Exim bəy haqqında eşitsə də hələ ki, üzünü görməmişdi.

-Xoş gəldin, bəy, səni təbrik edirəm. - Əl tutub görüşdülər. Baş leytenant Rzaquliyev keçib saqqallı ilə üz bəüz oturdu. İlk dəfə ünvanlanan "Bəy" müraciəti onu bir az qıcıqlandırmışdı.

-Mən hərbi xidmətdəyəm. Ya adıyla çağırın, ya da "yoldaş baş leytenant" deyə müraciət edin..."

Romanda hakimiyyət nümayəndələri ilə "Bozqurd"ların münasibətləri arasındakı dərin uçurumdan, siyasi qüvvələrin mövqə savaşılarından, ön cəbhədəki hərəc-mərclikdən bəhs edilən söhbətlərdən nəticə çıxarmaq olar ki, nə qədər müharibə kabusu ilə üzləşən bölgələrdə "paqon harayında olan tahirələr, fərariliyi ilə xoruzlanan Buğdalılar, erməni Sonaların gəlinləri", adı kimi, geni də dəyişdirilmiş yerli Aşotlar, gizli kodlu məchul İlhamələr, silahımızı oğurlayıb qaçan inandığımız Yeqorlar var, biz hələ iki səngərdə - daxilə öz manqurtlarımızla, xaricə bədxah düşmənlərimiz və onlara havadarlıq edən yalançı sülhsevərlə vuruşmalıyıq. Həm də cəbhə bölgəsində özünü yeganə qanuni "xozeyin" sanan Tarasınlrlə, Arazın o tayndakı agent "qardaş"larımızla...

O taydakı qardaşlarımız demişkən, əsərdə çoxumuza bəlli olan bir yaralı yerimizi yazıçı ustalıqla qələmə almışdır:

"-Xatırlayırsınızmı? Sərhədlər söküləndə biz tərəfdə, dükanlarda iranlılar, bel, çanax, lopatka, dırmıx, şana, kərənti, ketman, balta, dəhrə qoymadılar, hamısını yığıb apardılar.

-Bəs bizim baş bilən tacirlərimiz o taydan nə yığıb gətirdilər? - Gürşad sual verdi, elə özü də öz sualını cavablandırdı. - Saqqız, təsbəh, xına, bir də kəlağayı. Mənasını da bilməmiş olmazsınız. Xınanı göndəriblər ki, başı ağarmış kişilər ağ saçlarına görə qocalıqdan qorxdularından saçlarına xına qoyub gədələşsinlər. Sonra da iranlılar dedilər: "Təsbehi verdik əllərinə, saqqızı ağızlarına. İstədiyimizi edib kəlağayını da başlarına bağladılar..."

Yaradan bəşər övladını xəlv eləyəndə tam kamil insan yetişdirmək gücündə olmamışdır. Ona görə də xislətindəki şəxsi mənafe, tamahkarlıq, tezbazar varlanmaq toxumları insan təbiətində cücərməyə həmişə münbit mühit axtarmışdır. Müharibə şəraitində, igid ərənlər Vətənin müdafiəsinə qalxanda girəvə gözləyən hiyləgərlər fürsətdən yararlanaraq maddi sərvət naminə hər hansı bir alış-verişə girişə bildilər. Yazıçı bu nüansları ürək ağrısı ilə çatdırır. Bu zaman qeyrət də, namus da, Əli bəy demişkən, "baş bilən tacirləri-

miz" in "yadından çıxır".

İstər - istəməz Jül Renarın gündəliyindən bir qeyd yadıma düşdü: "Axır ki, insanı heyvandan fərqləndirən cəhəti öyrəndim. Sən, demə bu rul bəlaları imiş..."

Bir də son yüzilliklərin daxilimizdə yurd-yuva salmış eybəcər mənəvi xərcənglərindən biri - qohum-bazlıq və yerlibazlıq hətta ən çətin vaxtlarda - Vətənin dar günündə də iblis kimi bizim içimizdən əl çəkmir. Kapitan Hüseynovla korpus komandir Surət Hüseynovun söhbətində elə mətləblər üzə çıxır ki, sanki onlar Vətəni yox, öz dədə-baba mülkünü, bostanını qoruyurlar:

"- Bir də nüvədililərin məsələsini dəqiqləşdirmək istəyirdim.

-Nədir, nə olub nüvədililərə?

-Nüvədililərə heç nə olmayıb. O gələnin Nüvədi böliyünü deyirəm.

-Onların ki sənə bir maneçilikləri yoxdur?

-Mənə heç bir maneçilikləri yoxdur. Amma bilmək istəyirdim görüm...

-Sən bilirsənmi ki, atamın babası əslən Nüvədi-dəndir. Məşhur cin tutan Hüseynxan kişinin nəvəsidir. Qoy, nüvədililər mənim hesabıma yaylaqda kef eləsinlər. Onlara bir lazımsız post təhkim edin, dursunlar orda. Başqa heç bir döyüş əməliyyatına cəlb etməyin. Vaxt gələrsə, onlar bizə lazım olurlar.

Qərargah rəisinin müavini axşam Yevlaxdan müxtəlif çeşid silah və sürsatlarla qayıdan tabor komandirindən uğurlu görüş xəbərini alıb nə qədər sevinə də Nüvədi böliyünün döyüş təyinatının nədən ibarət olduğunu bilib bir o qədər məyus oldu..."

"Vaxt gələrsə, onlar bizə lazım olurlar" cümləsinin arxasında nələr gizləndirdi? Bu çox-çox sonralar məlum olacaqdı...

Görəsən, biz nəyə görə sayılıb-seçilən, milli qurumuzu qoruyan, milli ruhumuzu yaşadan ərənlərimizə ya "qaçaq" deyirik, ya da "dəli". Hər iki sözün iki-başlı mənasının müsbət olmayan mənasına üstünlük vermək də şəkərimizdir. Nədanlarımızın çoxu indi də qanmır ki, Çənlibel dəlilər məskəni yox, igidlər, yəni dəli-dolu ərənlər yurdudur. Yaxud anlamırlar ki, Qaçaq Nəbi, Qaçaq Kərəm, Qaçaq İsrafil xalq, el-oba təəssübü çəkən, xalqa yuxarıdan aşağı baxanları yerində oturtmağı bacaran sanballı kişilər olublar. Nə düşmən qabağından qaçan fərari olublar, nə də quldur. Belə çılğın, kür, qaynarqanlı Vətən oğullarının şücaətinə kölgə salan "qaçaq"larımız cəbhə bölgələrində "qaçaq"lıqla fərariliyi eyniləşdiriblər.

Podpolkovnik Tarasinin ermənilərin Sürtün təpələrini tutacaqları, səhər isə Vejnəli və Ağbənd kəndlərinin köçürüləcəyi xəbərdarlığını dinləyib, erməniləri qabaqlamağın yollarını götür-qoy edəndə baş ley-

tenant Rzaquliyevin yadına bir vaxtlar xidmət keçdiyi Çita vilayəti Stretenski qəsəbəsindəki 75-ci Pulemyot-Artilleriya diviziyasının komandiri polkovnik Zaytsevin sözləri düşdü: "Azərbaycan - Ermənistan müharibəsində hansı tərəf alay və briqadalarını tez yaradarsa, müharibəni də o tərəf qazanmış olar". Elə həmin görüşlərin birində... əslən Xankəndindən olan həmin diviziyada komandirin arxa cəbhə üzrə müavini vəzifəsində xidmət edən, milliyyətə erməni olan polkovnik Çamuryan gileylənirdi: "Ermənilər mənə zorla İrəvana çağıraraq general vəzifəsi təklif edirlər, azərbaycanlılar isə xidmət yerini Bakıya dəyişmək istəyən azərbaycanlı zabitdən üç mindən on minədək rüşvət istəyirlər". Bu hadisə Sovet hökumətinin dağıldığı, müstəqil ölkələrin yaranmağa başladığı dövrə təsadüf edir. Azərbaycan tərəfi müharibə girdabında boğulsa belə Sovet ordusunda olan peşəkar zabitlərini havayı vətənə xidmətə gətirmək istəmədi, onlardan da rüşvət umurdu. Bu, tarixdə utançgətirici bir amildir, ancaq reallıqdır.

Əzəli düşmənimizin nümayəndəsinin dilindən bu fikirləri eşitmək çox utançvericidir. Eləcə də Rusiyadakı hərbi xidmətinə son qoyub Vətənin çətin anlarında Azərbaycana qayıdan, cəbhənin qaynar nöqtəsində xidmət etmək istəyən təcrübəli baş leytenant Rzaquliyevə və onun kimi qəbula düşmək üçün Müdafiə Nazirliyinin heyətində günlərlə gözləyən neçə-neçə peşəkar hərbiçiyə olan laqeyd münasibəti anlamaq çox çətinidir. Vətənin, xalqın çətin günlərində də tamah, şəxsi mənafe yaddan çıxmır, Vətən dərdi bəzi vicdanı eroziyaya məruz qalanlar üçün ikinci, üçüncü yerdə olur. Belə acı gerçəkliklər, ilk novbədə rüşvət-xorluq kabusudur, bizi şanlı zəfərlərdən ayıran!

Bir də mərhəmətli, xeyirxah olmağımız, dostumuz, düşmənimizi yaxşı tanımağımız həmişə başına bəlalar gətirmişdir. XX əsrin əvvəllərindən bəri başımıza gələnlər bizi qəflət yuxusunda ayıltmamışdır. Belə bir reallığı Əli bəy Azəri romanında bir daha qabartmışdır ki, unutmayaq: "Erməni Sonanın gəlini Sevda Həsənova Ərazi Özünümüdafiə Taborunun qərargahında makinaçı işləyir. Hazırlanan bütün sənədlərdən xəbərdardır. Qara kağız, kapiroverka vasitəsilə hər bir sənədin, o cümlədən şəxsi heyətin ştat-vəzifə cədvəli üzrə siyahısının bir nüsxəsini, hansı ki, məxfi hesab olunur, əldə edib istənilən yerə ötürə bilər..."

Yaxud, Aşot ləqəbli kefi istəyəndə Bakıdan gəlib səngərdə dayanan könüllülərə qoşulan soy-kökü naməlumdan, "nəyə gəldiyi, niyə getdiyi bilinməyən, özü ilə bir silah da aparır" Yeqor kimi casusdan heç kim baş açmırsa, müharibənin hansı sət qanunlarından söhbət gedə bilər? Belələri nəinki şəxə qarşı vuruşurlar, əksinə, şərlə əməkdaşlıq edirlər.

"Mənim gənc dostlarım! Amerikadan xəbər almayı ki, o sizə nə verib, özünüzdən soruşun ki, Amerikaya nə vermişiniz". ABŞ-ın keçmiş prezidenti Kennedinin memorialı üzərində onun universitet tələbələrini dediği bu sözlər həkk olunmuşdur.

Müdrük fikrin milləti, Vətəni olmur. Kennedinin müraciətindəki "Amerika" sözünü "Azərbaycan" kəlməsi ilə dəyişək, dərinə fikirləşək. Biz ana Vətənimizə, Azərbaycana nə vermişik?!

Bu düşüncələr burulğanında çabalamağıma səbəb "Hərbi Zəngilan" romanının üçüncü fəslindəki "Bəşaratda" bölümündə yazıçının qabartdığı ürəkəğdən acılar oldu. Biz nə qədər şəxsi ambisiyalarımızın, nəfsimizin, şöhrətpərəstliyimizin əsiri olacağıq? Vətənin dar günündə də yumruq kimi birləşməyi, düşməne sarsıdıcı zərbə vurmağı bacarmırıqsa, hətta bir-birimizə qənim oluruqsa, hansı müqəddəs amallardan danışı bilirik:

"Bu zaman yaxınlıqdakı tərənin arxasında şıdırğı atışma başladı.

-Bəs bu atışanlar kimlərdir? Onlar da ermənilərdir?

-Yox, onlar özümüzünkülərdir. Meşədə razborka aparırlar.

-Kiminlə, ermənilərlə?

-Yox, öz aralarında.

-Necə yəni özümüzünkülər? Öz aralarında...

-Rəhmətlik Əlyar bəy öləndən sonra onun batalyonundan olan bir dəstə silahlarını götürüb çəkilib meşəyə. Vaqifin dəstəsi ilə razborkaya çıxıblar. Deyirlər guya bəyin ölümündə Vaqifin əli var.

-Vaqif kimdir?

-Siz haradan gəlmisiniz? Vaqifi də tanımırırsınız? Vaqifi tanımayan var? Gələbirdli Vaqif - laçınli komandir batalyon. Meşədə bir dəstə də onun uşaqlarındandır. Əlyarın uşaqları ilə üç gündür ki, atışırlar..."

İki hərbiçinin bu dioloqunda nə qədər sirli, müəmmalı suallar, daha doğrusu, həqiqətlər gizləndiyini anlamamaq mümkün deyil. Qarabağ savaşının belə qara səhifələri, görəsən, kimə başucalığı gətirir? Məncə, heç kimə...

Nə yaxşı ki, müharibə zonasında bədxahlar, cəsuslar, xalq yazıçısı İsmayıl Şıxlı demişkən, "sapı özümüzədən olan baltalar", türkə qənim kəsən "türk"lər, "özümüzü kəsən qılınclarımız" (Bəxtiyar Vahabzadə) çox deyil. Nə yaxşı ki, Vətəni, torpağı, mənsub olduğu xalqı sevən namus, qeyrət mücəssəməsi, təmiz Türk qanlı Vətən övladları çoxdur. Qorxaqlar, satqınlar anlamırlar ki, "qorxu ölümdən qabaqki ölümdür" (Asif Əfəndiyev). Bir də unutmayaq ki, ilahi varlıqlar - Vətən, torpaq, xalq, qeyrət, namus, azadlıq uğrunda hər an mübarizə aparmaq, bu mənəvi nemətləri göz bəbəyi kimi qorumaq lazımdır. Mü-

barizə yaşamaqdır, var olmaqdır. El məsəlində deyil-diyi kimi, kim ki, mübarizə aparır - uduza bilər, kim ki, mübarizə aparmır - artıq uduzub.

Nə yaxşı ki, müharibə zonasında bədxahlar, casuslar, xalq yazıçısı İsmayıl Şıxlı demişkən, "sapı özümüzə olan baltalar", türkə qənim kəsilən "türk"lər, "özümüzü kəsən qılıncılarımız" (Bəxtiyar Vahabzadə) çox deyil. Nə yaxşı ki, Vətəni, torpağı, mənsub olduğu xalqı sevən namus, qeyrət mücəssəməsi, təmiz Türk qanlı Vətən övladları çoxdur. Qorxaqlar, satqınlar anlamırlar ki, "qorxu ölümdən qabaqkı ölümdür" (Asif Əfəndiyev). Bir də unutmaq olmaz ki, ilahi varlıqlar - Vətən, torpaq, xalq, qeyrət, namus, azadlıq uğrunda hər an mübarizə aparmaq, bu mənəvi nemətləri göz bəbəyi kimi qorumaq lazımdır. Mübarizə yaşamaqdır, var olmaqdır. El məsəlində deyil-diyi kimi, kim ki, mübarizə aparır - uduza bilər, kim ki, mübarizə aparmır - artıq uduzub.

Roman - xronikanın ikinci fəslinin "Gizli oyun" bölümündə müharibə dövrünün daha bir acı reallığından - azadlığımızı və müstəqilliyimizi həzm edib bilməyən bədxah qonşularımızın düşmən dəyirmanına su tökməsindən bəhs edilir:

"Acı xəbər səhər saatlarında gəldi. Hasanı bağı zastavasında xidmət çəkib İranla sərhəddi qoruyan rus sərhədçiləri zastavanı yandırmaq istəyirlər".

"Qonşun pisdirdir, köç qurtar..." atalar məsələmizdə bir çox atalar sözlərindəki kimi razılaşmadığım məntiqsiz fikirlər var. Yaxşı qonşu axtara-axtara ev-əşiyimizi, elimizi, yurdumuzu, torpağımızı, Vətənimizi tərək edib harasa getməliyikmi? Bu hansı məntiqə uyğundur? Azərbaycanın özəli, əbədi məkrli qonşuları - İran və Rusiya digər tamahkar qonşumuza - bədxah ermənilərə arxa, dayaq duraraq onların quduz it kimi üstümüzə hüzməsinə şərait yaratmışlar.

Əli bəy Azəri də bu incə məqama həssas münasibət bildirir:

"Qərargah rəisi baş leytenant Cəbrayilov üzünü müavininə tutub dedi:

-Özün məşğul ol, gör nə məsələdir. Ermənilərlə vəziyyəti güclə sabitləşdirmişik, indi də ruslarımı başlayaq?

...Rusiya tərəfi Elçibəy hökumətini sevmir. Dövlət katibi Pənah Hüseynov Moskvada işgüzar səfərdədir. Normal qonşuluq münasibətləri yaratmaq üçün danışıqlar aparır. Məhz bu ərəfədə bəzi qara qüvvələrin Milli Ordu ilə Rusiyanın ölkəmizdə olan Sərhəd Qoşunları arasında konflikt törədib danışıqlara xələl gətirməsinə yol vermək olmaz.

Azərbaycanın Sərhəd Qoşunlarının hələ formalaşmadığı dövrdə İranla sərhədləri özbaşına qoyub gedən, silah-süursatı, əmlak və avadanlıqları gizləncə ermənilərə təhvil vermək istəyən sərhədçilərin "Ermə-

nilər hər gün atırlar. Gecənin birində vurub zastavanı yandıra bilərlər" bəhanəsinin axasında hansı qərəzli və gizli oyunların getdiyini, bunun acı nəticələrini sonradan anlayanda artıq gec idi...

Romanda ermənilərlə müvəqqəti də olsa atəşkəs etmək istəyən düşmənlə danışığa gedən nümayəndə heyətinin - general Kazımovun, onun yavərinin, tabor və taqım komandirlərinin, Federal Təhlükəsizlik Xidmətinin əməkdaşının "pulemyot gurultusu və avtomat atəşi ilə müşayiət olunması"na görə, görüş iştirakçılarının generalı, onun yavərini qoyub qaçması çağdaş hərbi tariximizin utandırıcı səhifəsi olsa da, əsərdə qeyd olunması, mənəcə, düzgündür, qoy hamımız, xüsusilə Vətənin keşiyini çəkən əsgər və zabitlərimiz üçün bir ibrət dərsi olsun:

"Görüşə gələn ermənilər geri çəkilərkən general Kazımovu da özləri ilə apardılar. Yavəri nə qədər inad göstərsə də alınmadı.

-Ara, sizinkilər generalı qoyub qaçdılar. Onlardan nə desən gözləmək olar. İndi qayıtsanız özünüzlükülər sizi vurur, sonra da bizim üstümüzə yıxırlar. Bizimlə gedək, ara sakitləşsin, xəbər edərik, gəlib aparırlar..."

Ermənilərin kinayəsini anlamaq çətin deyil. Axı, qorxaqlar min dəfə ölürlər, qəhrəmanlar bir dəfə. Qorxaqların adlarını heç kim fəxrəli xatırlamır. Yazıçı acı da olsa həqiqəti yazmalıdır. Əli bəy Azəri də belə edib...

Tarixi salnamələrdə, qəhrəmanlıq dastanlarımızda Vətən, torpaq, haqq-ədalət uğrunda savaşlarda Tomris, Nüşabə, Nigar, Həcər, Salatın, Gültəkin kimi qadınlarımızın qorxmazlığını çox oxumuşuq. E.Berk deyirdi ki, tarix - ölənlər, dirilər və doğulmayanların birliyidir. Müqəddəs amallar uğrunda ölənləri tarix yaşadır, dirilər bu tarixin şanlı səhifələrini əməlləri ilə yazırlar ki, doğulmayanlar bu dünyaya qədəm qoyanda babalarının və nənələrinin qəhrəmanlığı ilə fəxr etsinlər, onlardan qalan qiymətli mənəvi mirasın qədrini bilsinlər, yaşatsınlar.

Ərənlərlə çiyin-çiyinə çalışan, vuruşan ana və bacılarımız çağdaş dövrdə də gerçək qəhrəmanlıq dastanlarımızı yaratmaqdadırlar. Əli bəy Azəri "Hərbi Zəngilan" romanının sonunda Qərargah rəisinin müavinini baş leytenant Rzaquliyevin həyat yoldaşı Xuraman xanımın gündəliyindən bəzi yaddaqalan anları xatırlatmaqla ön cəbhədə hərbi xidmətdə olan zabitin ömür-gün yoldaşının - bəlkə də, ümumiləşdirilmiş gənc ananın kövrək duyğularını, lazım gələndə necə silahlanmasını, döyüşə hazır olmasını vurğulayır:

"Vaxtsiz gələn çapar dedi ki, ermənilər hücum edib Kolluqişlaq kəndinə giriblər. Rayon mərkəzinə doğru irəliləyirlər..."

Qapının ağzında mənzilin giriş hissəsindəki dəhliz-

də odun sobası yandırırdıq. Yoldaşımı yola salarkən sobanın bir tərəfində o, durub mənim hazırlaşmağıma baxırdı. Mən də bir an əl saxlayıb sobanın digər tərəfində durub ona baxmağa başladım. Qara qanlar axdı ürəyimdən, qəribə fikirlər dolaşdı ürəyimdə. Mənə elə gəldi ki, bu onun son gedişidir.

O, avtomatını çiyinə salıb, pistoletini belinə bağladığı koburuna qoydu. Ruçka pistoletini mənə uzatdı. F-1 qumbarasını özü götürüb RQD-42 əl qumbarasını mənə verdi. Biz beləcə silahlandıq.

Müharibə dövrünün qaydasına rəğmən yoldaşım mənə avtomatdan atəş açmağı və əl qumbarasından istifadə etməyi öyrətmişdi. Bu sahədə heç bir çətinliyim yox idi. Odur ki, əvvəlcədən planlaşdırdığımız kimi ermənilərin hücumundan qorunmaq və yayınmaq üçün qonşulara da kömək göstərməliydim...

Gözlərimdən axan yaş yanaqlarımı isladıb canıma bir yanğı saldı. Bu halımı görmək istəməyən yoldaşım qapıdan çıxdı və qaçaraq getdi. Bir az əvvəl qonaqlı-qaralı, çal-çağırılı evə dönüb baxdım. Balaca Leyla öz aləmindəydi. Dünyadan, müharibədən, baş verənlərdən, hər şeydən..., hər şeydən... xəbərsiz kimi təzə oyuncaqları ilə oynayırdı..."

Gündəlikdəki bu sətirləri oxuyanda gözlərimin qarşısından sanki müharibə dövrünün bir filmi keçdi. Ömür-gün yoldaşına, qonşulara arxa duran, körpəsinə nigarana ana obrazı canlandı düşüncələrimdə...

Film demişkən, əsərdəki "Şuşalı əsir in hekayəti", "Doqquz yaşlı Zaur", "Sadiqin adına yazılan mərmə", "Məndullaya görə İran Azərbaycan NOTA verdi", "Ağamirzənin ölümü", "Kod adı İlahəm" yarım-fəsilləri Qarabağ müharibəsinin ağrı-acısını, gerçəkliklərini doğru-dürüst işıqlandıracaq bitkin süjetli film üçün ədəbi materialdır. Lap "Dolu" filmindəki kimi...

İlk bəşər övladı dünyaya ayaq basandan tarixin hər dövründə müəmmalı qara qüvvələr və onlardan qalan qara ləkələr zamanın burulğanlarında həqiqət axtaranları düşünməyə, təhlil etməyə vadar etmişdir. A.Blok deyirdi ki, yalnız həqiqət - nə qədər ağır olsa da "yüngüldür.

"Həqiqət axtarışında" kələ-kötür yollara çıxan, bəzən qarşısına qara daş, bəzən də qaranlıq uçurumlar çıxan Əli bəy Azərinin sualına cavab vermək də çətin-dir: "Görəsən, kimə lazımdır bu həqiqətlər?" Yazıçı həqiqət axtara-axtara düşünür: "Lap uzaq keçmişdə, tarixin gündoğar çağında Dış Oğuz İç Oğuzun üzünə ağ olub..."

Allahın bir nəhs günündə Əmir Teymur Sultan Yıldıırım Bəyazidi diz çökürüb...

Ayı-günü bəlli bir tarixdə Şah İsmayıl Xətai özbək hökmdarı Şeybani xanı qanına qəltan elətdirib (lakin onun xanımını - Əmir Teymurun nəticəsi Xanzadə bəyimi və övladını cah-cələllə, urvatla qardaşı Babur

Mirzənin üstünə yola salıb)...

Ağa Məhəmməd Şah Qacar düşmənlərinə qoşulduğuna görə qardaşı Rzaqulu xanı yalnız, bir daha qarşısına çıxmaq şərti ilə öldürməyib...

Bunlar yüz ildə bir baş verən əhvalatlardır və əsasən taxt-tac, səltənət üstündə olub.

Ancaq bir ilin içində - 1989-cu ilin yayından 1990-cı ilin yayınadək "xalqların qardaşlıq ailəsində" türk türkcə qənim kəsildi, görünməmiş qırğınlar törəndi. Əvvəlcə Fərqanədə, sonra isə Oşda. Nəyin üstündə? Cavab vermək çox çətin-dir. Təbii ki, səbəblərdən biri tarixi yaddaşsızlıqdır".

Doğrudan da, "nəyin üstündə"?

Belə suallardır tariximizin qara ləkələri...

Daha sonra tarix yazarlarının cavabı həqiqətdən çox "sifariş"ə oxşayan yozumlarından "bəzən" yazıçı "doğma Azərbaycanın yamaqlar vurulmuş tarixinə nəzər salmaq kifayətlənir".

Zəngilanın hər b tarixi ilə üz-üzə, göz-gözə qalan Əli bəy Azəri bir obyektiv və qərəzsiz Vətən oğlu kimi bu ən yeni tariximizə ləkə vurmamağı qarşısına məqsəd qoyaraq işğaldan 23 il keçəndən sonra sirri açılmayan bir çox sualların "aurasına" düşür:

-Görəsən, erməni mövqelərini kəşfiyyat etmək məqsədilə Ağbənd kəndindən Arazı o taya adlayıb İrana keçən Məndulları sərbazlara kim satıb? Nüvə-dililəri kim öyrədib yoldan çıxarmışdı ki, doğma kəndləri uğrunda gedən döyüşlərə qoşulmaları bir yana, heç posta, mövqeyə də çıxmaq istəmədilər? Həmişə bir olan Mincivan igidlərinin arasına kim nifaq salmışdı ki, Elxanın və Orucun başına yığılanlar bir-birinə qənim kəsilmişdilər? İdeyaca cəbhəçi olan Kazımov həqiqətən cəbhəçilərə qarşı çıxmışdı, yoxsa cəbhəçiləri başçıya qarşı yaradılmış cəbhəyə qoşmuşdular?

Yazıçı onlarla belə məchul sualların qarşısında "aciz" qalmışdı. Vətənimizin müharibəyə zorla cəlb olunmuş "əl içi boyda" guşəsində onlarla, bəlkə də yüzlərlə belə cavabı məlum suallar varsa, O. Haxlinin "Tarixət pəştəti kimidir, necə düzəldiyini görməmək yaxşıdır" fikrində nə qədər böyük həqiqət gizləndiyinə inanmamaq olmur.

Zəngilanın hər b tarixini yazmağı müqəddəs borc bilən Əli bəy Azəri "Həqiqətlər axtarışı" marşrutlarında nələr görmədi, nələr eşitmədi? "Axtardığım həqiqətlər, qələmə aldığım epizodlar cəmiyyət tərəfindən anormal qəbul olunur, acı həqiqətləri çoxları qəbul edə bilmirdi" - deyən yazıçı min illər boyu Türkün cəsərinə, qorxmazlığına haqlı olaraq şübhə edir:

-Döyüş ərəfəsində tutulmuş erməni gətirib qərar-gaha təhvil verən tağım komandiri adının və ümumiyyətlə həmin hadisənin kitabına bu və ya digər formada salınmasına qəti etirazımı bildirdi: "Baxın, ha! O barə-

də bir kəlmə də yazmayın! Ümumiyyətlə mənim adı-mı kitaba salmayın! Kitab ermənilərin birinin əlinə düşər, sonra gəlib mənim nəslimi-kökümü kəsərlər".

Belələri ilə düşməndən qisas almaq, qələbə qazanmaq, Vətəni qorumaq mümkündürmü? Belələri ilə necə çiyin-çiyinə vuruşmaq olar, bizdə bu gözüqırpıqlıq, düşmənin kölgəsindən qorxmaq nə vaxtdan yaranıb? Kölgəsindən qorxan, hürkən meşşan adamların xisləti haqqında belə bir əhkam var:

"-Düşünmə!.. Düşündünsə - danışma!.. Danışdınsa - yazma!.. Yazdınsa - imzalama!.. İmzaladınsa - boynuna alma!.. Və nəhayət yaxşısı budur - düşünmə!.."

Həqiqətlər axtarmaqdan bezməyə, Əli bəy Azəri! "Həqiqət insanı utandıra da bilər, həqiqətin bir ləzzəti də bundadır" - yazırdı gündəliyində Jül Renar. Riyaziyyatçı - filosof Pifaqor deyirdi ki, həqiqəti çılpaq görmək faydalıdır, yalan isə qoy libaslara bürünsün.

Nə qədər allı-güllü libaslara bürünsə də yalanın çirkinliyi, eybəcərliyi dəyişmir ki, dəyişmir!

Həqiqətlərlə dolu "min səhifəlik iş dəftərimi ömrümü təzəcə qədəm qoymuş ilan ilinin ilaxır çərşənbə tonqalında yandırdım, sonra özüm uydurmağa başladım" o tarixi olayları deyirsən, Əli bəy. Məhz ilan ilində?

"Hərbi Zəngilan"ı başdan ayağa dözümlü nümayiş etdirərək oxudum, çək-çevir etdim, inandım, amma həqiqətlərin ilanın ağzında yoxa çıxmasına, tonqalda yanmasına yox. Həqiqəti ağzına daş basmaqla da susdurmaq olmaz. Həqiqət büllur dağ çeşməsidir, başqa yerdən özünə yol tapacaq, çağlayacaq.

Yazırsınız ki, hadisələri uydurdum. Əsl istedad sahibi, qərəzsiz, vicdanına arxayın tarixçi, yazıçı uydurmalar uydura bilməz. İstedad həqiqətlərin gözüünün içinə dik baxıb, qorxmadan, çəkinmədən gördüyünü tarixin səhifələrinə yazmaqdır. Sizin istedadınıza inanıram. "Hərbi Zəngilan" roman-xronikada mən ancaq ən yeni tariximizin gerçəkliklərini gördüm, uydurmalar yox. Kitabın sonuncu cümləsində yazıçı özünü sığortalayır:

-Bəzən uydurulmuş hadisələr nəinki baş verənlərlə üst-üstə düşür, hətta onlardan daha doğma təsir bağışlayır, sanki hadisələrin qaynar nöqtəsindəki elə sən özünsən.

Bəli, yazdıqlarında "sən özünsən", Əli bəy. Ömür vəfa etsə, diqqətli Siz və biz oxucular görəcəyik ki, yazdıqlarınızdan "heç kimə xəttər gəlməyəcək, Vətənə, gələcəkdə Azərbaycanın ən yeni tarixini yazacaq tarixçiyə, faydası dəyəcək". Bu həqiqətləri tarixin arxivinə verənin də üzü ağ, başı uca olacaq. Həm də Vətəndən nigarançılıq, zəfər həsrəti, insanlığın müsbət və mənfi cəhətləri aydın əks olunan trilogiyanın "Kö-nüllülər" və "Alay dövrü" adlı ikinci və üçüncü hissələri də oxucu marağına səbəb olacağına əminəm.

Qoca tarix maddi sərvət - qızılaxtaranları yox, mə-nəvi nemət - həqiqət axtarışında olanları əbədi yaşadır...

Əli bəy Azəri kitabın sonunda yerləşdirdiyi "Həqiqətlər axtarışında" mətnində (aydınlaşdırmada) ürək yangısı ilə qeyd edir:

"Kaş Allah insaf verəydi, Akif Kərimliyə, Əli Məmmədyarlıya, Nəriman Mikayıloğluna, Zəngilanın hərbi tarixindən yazan adını bilmədiyim digər yazarlara. Daha zəhmətə qatlaşırdılar, gərək bu dövrü bütün mənalı və dəyərli hadisələri ilə birlikdə öz kitablarında nizama düzərdilər.

Mən də iyirmi ildən sonra silahı yerə qoyub, məhz bu məqsədlə qələmə sarılmazdım. Başqa, az zəhmət tələb edən, araşdırmalara ehtiyac olmayan nəsr nümunələri ortaya çıxarardım.

Nəç ildir ki, nə gecəm gecədir, nə gündüzüm gündüz. Bir qarın çörək pulu qazanmaq uğrunda səhərdən axşamədək çalışan camaatımızdan heç kimi işindən-gücündən ayırıb məlumat almaq üçün görüşə çağırmaq mümkün olmur. Çağrılanlar da ya başlarının qarışıq olduğundan, ya da yaddaşları korşaldığından hadisələri doğru-dürüst xatırlaya bilmirlər. Kim idi o vaxt baş verən hadisələrə ciddi dəqiqliklə yanaşan, olduğu kimi xatirəsinə həkk etdirən?

Mənim isə fikrim-zikrim hələ də Zəngilanda doluşmaqdadır. Hər yerdə və hər zaman yalnız o qanlı-qadali illərdə, doğma diyarda baş verən hadisələrin aurasındayam".

Bəli, acı da olsa bu bir reallıq idi. Zəngilan bir çox qələm sahiblərinin diqqətini nədən bu qədər çəkmiş olub? Dağlıq Qarabağla həmsərhəd olmayan bir rayondan müharibə, hər iki ölkədəki hərbi-siyasi vəziyyət bu qədərmi aydın görünürmü? Necə olub ki, Zəngilan bütün proseslərə bu qədər dəqiqliklə güzgü rolunu oynayıb? Bütün bu suallara yalnız əsəri oxumaqla cavab tapmaq mümkündür.

"Hərbi Zəngilan" Azərbaycan-Ermənistan müharibəsi mövzusunda yazılan ən unikal əsərdir. Müstəqillik dönməndə ən qarmaqarışlıq və ziddiyyətli dövrü əhatə etdiyindən ölkənin ictimai-siyasi-hərbi vəziyyəti tam çılpaqlığı ilə müşahidə olunur. Zəngilan rayonu həm qonşu İran İslam Respublikası, həm də Ermənistanın əzəli Zəngəzur torpaqlarında yaradılmış Mehri və Qafan rayonları ilə həmsərhəd olduğundan hadisələr təkcə bir bölgənin fonunda deyil, bütövlükdə ölkədə baş verənlərə **BUCAQ BAXIŞI** kimi qiymətləndirilir. Qısa zaman kəsiyini əhatə edən əsərdə, demək olar ki, çox mətləblərə aydınlıq gətirilir. Odur ki, roman-xronika kiçik bir yazının araşdırmasına sığmaz, üzərində dönmə-dönə təhlillər aparılmalıdır.

VAQIF OSMANOV
Sentyabr, 2018